

Andrzej Lisowski*

ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE I ZACHOWANIA WYBORCZE W WYBRANYCH MIASTACH W POLSCE

Social diversity and electoral behaviour in the selected towns in Poland

Zarys treści. W artykule przedstawiono metacechy zróżnicowania społecznego 65 polskich miast, próbę klasyfikacji miast na podstawie struktur społecznych w 2002 roku oraz relacje między zróżnicowaniem społecznym miast i zachowaniami wyborczymi mieszkańców w wyborach parlamentarnych w 2001 i 2005 roku. Wykorzystano metodę analizy składowych głównych, hierarchiczną analizę skupień oraz analizę regresji i korelacji. Wyróżniono cztery metacechy zróżnicowania społecznego miast (status społeczno-zawodowy, status rodzinny, stopień marginalizacji społecznej, stopień mobilności przestrzennej) oraz 7 klas typologicznych miast. Stwierdzono wpływ metacech zróżnicowania społecznego na zachowania wyborcze ludności miast.

Słowa kluczowe: struktura społeczna, klasyfikacja miast, zachowania wyborcze, Polska.

Key words: social structure, town classification, electoral behaviour, Poland.

CELE I ZAKRES BADAŃ

Procesy spóźnionej modernizacji, deindustrializacji, tercjaryzacji, globalizacji i wzmożonych przemieszczeń o charakterze cyrkulacyjnym prowadzą wspólnie do przeobrażeń struktur społecznych w polskich miastach, ukształtowanych w przeszłości w odmiennych warunkach ustrojowych. W warstwie poznawczej istotne jest z jednej strony poznanie ich obecnych cech, uwarunkowań zmian, a z drugiej strony ewentualnego wpływu przekształconych struktur społecznych na występowanie innych zjawisk i procesów w mieście. Specyfika struktury społecznej miasta może być wskazówką dla władz lokalnych w ustalaniu kierunków i priorytetów polityki społeczno-ekonomicznej, a także wpływać

---

* Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Zakład Geografii Miast i Organizacji Przestrzennej, e-mail: alisowski@uw.edu.pl.

na społeczny wizerunek miasta i kształtować opinie potencjalnych inwestorów, poszukujących atrakcyjnych miejsc lokalizacji do prowadzenia działalności produkcyjnej lub usługowej.

Zmiany struktur społeczno-gospodarczych miast przywróciły zainteresowanie studiami nad klasyfikacjami miast, zarówno w formie grupowania skalarnego (na podstawie stopnia podobieństwa cech), jak i wektorowego, na podstawie stopnia powiązań ich pozycji we wzajemnych przepływach (np. miasta globalne). W przeszłości najczęściej podstawą klasyfikacji miast była struktura zatrudnienia lub koncentracja działalności o funkcjach centralnych, co odzwierciedlało szczególne zainteresowanie gospodarką i funkcjami miast. Rola społecznych, kulturowych i politycznych cech w klasyfikacji miast wzrosła dopiero w końcu ubiegłego stulecia w związku z rosnącą wagą społecznych uwarunkowań, jak i skutków procesów przechodzenia z fazy społeczeństwa przemysłowego do społeczeństwa informacyjnego (Muzioł, 1981; Berry, 1996; Hill i inni 1997; Kim i Davies, 2001; Węclawowicz, 2003; Knox i McCarthy, 2005; Lisowski, 2005; Swianiewicz i Klimska, 2005).

Studia porównawcze struktur społecznych miast są słabiej rozwiniętą dziedziną w geografii miast w przeciwieństwie do klasycznych studiów wewnętrznego zróżnicowania obszarów miejskich (*social area analysis, factorial ecology*). Wykorzystywanie zagregowanych, uśrednionych danych o charakterystykach społeczności i konfrontowanie ich na przykład z podobnie zagregowanymi wynikami wyborów jest bardziej efektywne w przypadku mniejszych (bardziej jednolitych) jednostek społeczno-przestrzennych (Raciborski, 1997; Sobczyński, 2000; 2003).

Celem niniejszego opracowania jest określenie:

1. Metacech (wymiarów) zróżnicowania społecznego polskich miast w 2002 roku.
2. Podstawowych klas typologicznych struktur społecznych miast.
3. Współzależności między metacechami społecznego zróżnicowania i klasami typologicznymi miast a zachowaniami wyborczymi mieszkańców (głosowaniem podczas wyborów parlamentarnych w 2001 i 2005 roku).

Przedmiotem badań jest 65 miast Polski, które po reformie administracyjnej 1998 roku miały status powiatu (powiat grodzki), z wyjątkiem miasta Sopot, dla którego nie uzyskano porównywalnego zestawu danych statystycznych. Miasta te można uznać za najważniejsze w systemie miast, ale na ich wybór wpłynęła dostępność większego zakresu danych statystycznych. Miasta rozpatrywane są w granicach administracyjnych. Są to wszystkie miasta w kraju liczące powyżej 100 tys. mieszkańców, 51% miast w przedziale 50-100 tys. mieszkańców oraz dwa miasta z przedziału 40-50 tys. mieszkańców.

Koncepcją pojęciową najlepiej opisującą zróżnicowania społeczne jest koncepcja struktury społecznej (Sztompka, 2002; Domański, 2004). Struktura spo-

łeczna miast jest wynikiem procesów historycznych, ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Jest układem stosunków między elementami składowymi: jednostkami, ich rolami i pozycjami, kategoriami społecznymi i instytucjami. Formy struktury są względnie trwałe, tzn. jej elementy ulegają ciągłej modyfikacji lub są zastępowane przez inne, ale w taki sposób, że nie prowadzi to do naruszenia stabilności całego układu.

Konstytutywnym elementem struktury społecznej są stosunki między jednostkami i grupami społecznymi (funkcjonalne zależności, intensywność i częstość kontaktów, antagonizmy), ale trudności w ich uchwyceniu sprawiają, że tradycyjnie głównym sposobem opisu struktury społecznej jest ukazywanie rozkładu cech jednostek i grup społecznych oraz zależności między wyznacznikami pozycji społecznej jednostek (podziały klasowe, stratyfikacja społeczna, podziały społeczno-zawodowe). Z pozycjami składników struktury społecznej związane są określone role społeczne, poglądy i przekonania, interesy, szanse życiowe oraz podejmowane interakcje (Sztompka, 2002).

Uwzględnione w niniejszej pracy uśrednione cechy społeczności miejskich mają zarówno charakter absolutny (płeć, wiek, wykształcenie) jak i relatywny (stan cywilny, praca na stanowisku kierowniczym, właściciel mieszkania). Te ostatnie lepiej określają miejsce jednostek w stosunkach społecznych. Częstkowa, często pośrednia forma charakterystyk pozycji społecznych mieszkańców miast (wykształcenie, forma zatrudnienia, dochody) wymaga zastosowania analizy wielozmiennowej. Metody te pozwalają zidentyfikować specyficzne typy pozycji społecznych (najczęściej występujące kombinacje cech) w określonych miastach na tle ich całego zbioru. Identyfikowane klasy miast ze względu na strukturę społeczną mają więc charakter relatywny.

Dobór kategorii cech ma zasadnicze znaczenie w procedurze wyodrębniania składowych głównych oraz ma wpływ na samą moc dyskryminacyjną wypracowanych składowych, a więc na wyniki grupowania miast (Parysek i Ratajczak, 2002). W procedurze wyboru zmiennych właściwe jest odwołanie się do dostępnej aktualnie koncepcji operacyjnej uzasadniającej dobór zmiennych. Badania w nurcie ekologii społecznej i ekologii czynnikowej utrwaliły pewien schemat postępowania w doborze cech charakteryzujących strukturę społeczną miast – schemat nawiązujący do koncepcji skali społecznej w społeczeństwie przemysłowym (Shevky i Bell, 1955).

Weryfikacje tej klasycznej koncepcji utrwaliły przekonanie o istnieniu trzech zasadniczych metacech zróżnicowania społeczeństwa miejskiego: społeczno-ekonomicznej (*social rank*), społeczno-demograficznej (*family status*) i społeczno-kulturowej (*ethnic/migration status*). E. Shevky i W. Bell (1955) uzasadniali kształtowanie się takich metacech trzema rodzajami procesów zachodzących w wyniku procesów urbanizacji i industrializacji w epoce społeczeństwa przemysłowego: pogłębiającego się podziału pracy (kwalifikacje, wykształcenie,

dochody), różnicowaniu się stylu życia i form rodziny (wiek, etap cyklu życiowego) oraz rosnącej mobilności przestrzennej ludności i ekspansji przestrzennej miast na tereny z nimi sąsiadujące (różnicowanie etniczne, ludność zasiedziała – napływowa).

Nie dysponujemy jeszcze uznaną koncepcją tego rodzaju dla społeczeństwa informacyjnego, jednak zdaniem A. Giddensa (1990), współcześnie obserwujemy kontynuację procesów z okresu społeczeństwa przemysłowego, których konsekwencje są jedynie bardziej rozległe i pogłębione. Przejawem rosnącego podziału pracy jest m.in. wzrost zatrudnionych przy przetwarzaniu informacji (bankowość, finanse, telekomunikacja, informatyka, badania i rozwój oraz zarządzanie). Wzrasta znaczenie podziałów społecznych wynikających ze statusu wiedzy i dostępu do informacji (Grahams i Mervin, 1996) oraz podziałów opartych na różnicach systemów wartości, stylów życia i konsumpcji.

W mieście „postindustrialnym” pogłębia się złożoność struktury społecznej, która przejawia się np. we wzroście liczby metacech różnicowania społecznego miast (Davies, 1984; Knox i McCarthy, 2005). Wyrazem tego procesu jest identyfikowanie np. obok statusu społeczno-zawodowego, metacechy marginalizacji społecznej (*non-affluence; poverty*), a obok statusu rodzinnego, metacech związanych z różnym wiekiem gospodarstw domowych (*young adults, late family*).

Większe różnicowanie społeczne jest wynikiem rosnącej zamożności mieszkańców wielu miast oraz rosnącego różnicowania potrzeb konsumpcyjnych. W rezultacie wyróżnikiem pozycji społecznej staje się styl życia. Na przykład w miastach Stanów Zjednoczonych wyróżniono 62 style życia w obszarach metropolitalnych uwarunkowane głównie profilem konsumpcji i miejscem zamieszkania (Weiss, 2000). Rozmaitość stylów życia nawiązuje zwykle do innych różnicowań występujących w społecznościach miejskich. Podstawą ich klasyfikacji (typologii) stają się inne wymiary różnicowania społecznego, także te nawiązujące do klasycznych metacech z ekologii czynnikowej (Knox i McCarthy, 2005).

Badania metacech różnicowania społecznego wewnątrz poszczególnych miast w Polsce z lat 70. i 80. zdają się potwierdzać klasyczną strukturę metacech różnicowania społecznego ludności miejskiej (Jagielski, 1982; Węclawowicz, 1988). Badania z ostatniego dwudziestolecia (ku zaskoczeniu badaczy) wykazują stosunkowo niewielkie zmiany struktury społecznej w Polsce. Nie nastąpiły rewolucyjne zmiany w układzie warstw społeczno-zawodowych, choć identyfikacja mniejszej stabilności układu, wskutek „wędrówek pozycyjnych” może być jednym z symptomów kształtowania się nowej struktury społecznej (Wasilewski, 2006). Wyraźny jest wzrost nierówności społecznych w zarobkach, dostępie do wykształcenia (dziedziczenie poziomu kwalifikacji), pracy i opieki zdrowotnej, ale wzrost nierówności dochodów nie wywołuje zasadniczych przesunięć,

jeśli chodzi o usytuowanie podstawowych segmentów (kategorie społeczno-zawodowe) struktury społecznej (Domański, 2007). W związku z tym przyjęto założenie, że metacechy zróżnicowania struktur społecznych miast są analogiczne do metacech identyfikowanych w studiach ekologii czynnikowej (społecznej) wewnątrz obszarów miejskich.

Zachowania wyborcze odnoszą się do relacji zachodzących pomiędzy elektoratem a partiami politycznymi podczas głosowania w wyborach. W geografii politycznej zachowania wyborcze rozpatrywane są najczęściej na poziomie zagregowanym z uwzględnieniem cech społeczno-demograficznych elektoratu jako czynników wyborów partii politycznych.

Wyjaśnianie zróżnicowania zachowań wyborczych odwołuje się do różnych koncepcji teoretyczno-metodologicznych. Wyróżnia się cztery zasadnicze podejścia metodologiczne w wyjaśnianiu zachowań wyborczych: socjalno-strukturalny, uspołecznionej jednostki, racjonalnego wyboru i studia historyczne (Raciborski, 1997). W paradygmacie społeczno-strukturalnym zakłada się, że określone zachowania wyborcze są konsekwencją afiliacji grupowych. Cechy społeczne elektoratu znajdują odzwierciedlenie w zachowaniach wyborczych. Metacechy zróżnicowania społecznego zgodnie z koncepcją społeczno-strukturalną zachowań wyborczych są czynnikami decyzji wyborczych ludności badanych miast. Miejsca zbiorowości w strukturze społecznej odpowiadają określone interesy lub wartości. Wspólne interesy lub poczucie więzi społecznej wpływa na przyjmowanie podobnych postaw politycznych.

Podejście społeczno-strukturalne w geografii wyborczej jest współcześnie krytykowane, ale nie można mu całkowicie odmawiać walorów poznawczych. Stwierdzane na tej podstawie zależności mogą być wykorzystane w marketingu politycznym (Raciborski, 1997; Cwalina, 2003), a zarówno zwolennicy jak i oponenci poglądu o zanikaniu klas społecznych, zachowania elektoratu uważają za najlepszy test empiryczny przejawów zbiorowej mobilizacji (Domański, 2004).

Zasadniczym problemem jest kwestia właściwej operacjonalizacji pojęcia struktury społecznej (doboru istotnych merytorycznie zmiennych niezależnych)¹. Na przydatność posługiwania się zintegrowanymi zmiennymi niezależnymi opisującymi strukturę społeczną (warunki mieszkaniowe) wskazał M. Sobczyński (2000), a na związki badań geografii wyborczej w polskich miastach z koncepcjami społeczno-ekologicznymi zwrócił uwagę R. Matykowski (2002). W opracowaniu za zmienne niezależne przyjęto metacechy (wymiary) zróżnicowania społecznego (struktury społecznej), a za zmienne zależne udział głosów oddanych na główne partie polityczne, uczestniczące w wyborach parla-

---

¹ Jednym z argumentów przeciwników poglądu o zanikaniu we współczesnym świecie klas społecznych jest właśnie posługiwanie się niewłaściwymi, nie przystającymi do aktualnej rzeczywistości schematami podziałów klasowych (Domański, 2004).

mentarnych w Polsce w 2001 i 2005 roku. Identyfikacja zależności metacech zróżnicowania społecznego oraz frekwencji wyborczej i wyników głosowania na partie polityczne ma charakter analizy ekologicznej. Wyborcy nie są traktowani jako jednostki, ale jako wspólnota interesów wynikająca z ich położenia społecznego i akceptacji tych samych wartości. Operowanie korelacjami ekologicznymi sprawia, że wniosków z poziomu zagregowanego (miasta) nie można przekładać na poziom jednostkowy.

Zdaniem J. Bartkowskiego (2003) o poziomie poparcia dla partii politycznej decyduje na danym terenie przede wszystkim ogólny klimat opinii w kraju, a dopiero potem skład społeczno-zawodowy ludności (interesy grupowe lub zbiorowe deprywacje) oraz tradycja. Uwzględniając te ograniczenia na podstawie literatury przedmiotu (Raciborski, 1997; Rykiel, 2004; Cwalina 2003; Kabath i Rykiel, 2003; Markowski, 2007; Przybysz, 2008) sformułowano następujące hipotezy robocze dotyczące oddziaływania metacech struktury społecznej na określone zachowania wyborcze:

1. Wyższy status społeczno-zawodowy mieszkańców ma wpływ na większą frekwencję wyborczą.
2. Wyższy status społeczno-zawodowy wpływa na większą częstość głosowania na partię reprezentującą orientację liberalną (liberalno-konserwatywną).
3. Tradycyjny status rodzinny łączy się z częstszym głosowaniem na partie kultywujące wartości życia rodzinnego oraz tradycje narodowe i katolickie.
4. Większa zasiedloność ludności wpływa na wyższą frekwencję wyborczą mieszkańców (więzi społeczne wzmacniają uczestnictwo w życiu politycznym).

DOBÓR ZMIENNYCH DIAGNOSTYCZNYCH I METODY BADAŃ

Podstawowym źródłem danych były publikacje GUS „Podstawowe informacje ze spisów powszechnych 2002” (65 miast), „Miasta w liczbach 2001–2002”, Bank Danych Regionalnych 2003 oraz dane opublikowane przez Państwową Komisję Wyborczą (wybory parlamentarne 2001 i 2005). Do obliczeń wykorzystano pakiet statystyczny SPSS.

Badane miasta zostały scharakteryzowane przez zbiór 48 wybranych zmiennych. Pod względem merytorycznym zmienne wyjściowe miały charakteryzować zróżnicowaną pozycję społeczną mieszkańców miast w świetle hipotetycznych metacech (wymiarów). Wybrano po 19 zmiennych z kategorii społeczno-demograficznej i społeczno-ekonomicznej oraz 10 zmiennych dotyczących mieszkalnictwa (standard i tytuł zajmowania mieszkania).

Wstępnie przyjęto standardowe kryteria formalno-statystycznej weryfikacji cech w celu wyeliminowania zmiennych o rozkładzie odbiegającym od rozkła-

du normalnego (przedmiotem badań jest wybrany podzbiór miast) oraz zmiennych powielających informacje dostarczone przez inne zmienne. Eliminacji podlegały zmienne nie spełniające kryterium istotności testu K-S ($\alpha \leq 0,2$) dla rozkładu normalnego (także po transformacji logarytmicznej) oraz zmienne wykazujące współczynniki korelacji powyżej 0,707 (ponad 50% wspólnej zmienności). Wśród zmiennych społeczno-demograficznych i mieszkaniowych były silniejsze wzajemne korelacje niż wśród zmiennych społeczno-ekonomicznych. Wśród zmiennych społeczno-demograficznych zmienną centralną była średnia wielkość gospodarstwa domowego skorelowana silnie ($r > 0,707$) z największą liczbą (10) innych zmiennych tej kategorii oraz liczbą mieszkań na 1000 mieszkańców (mieszkalnictwo). Wśród zmiennych społeczno-ekonomicznych taką zmienną centralną był udział ludności z wykształceniem wyższym (korelacje z 6 zmiennymi społeczno-ekonomicznymi). Z grupy zmiennych dotyczących mieszkalnictwa funkcję zmiennej centralnej pełnił udział mieszkań wyposażonych w podstawowe instalacje (woda bieżąca, ustęp, łazienka). Zmienna ta była skorelowana z 3 innymi zmiennymi opisującymi mieszkalnictwo.

Przeprowadzona selekcja wyłoniła 21 zmiennych (tab.1), które stały się przedmiotem analizy: 7 z kategorii cech społeczno-demograficznych, 9 z kategorii cech społeczno-ekonomicznych i 5 zmiennych z kategorii – mieszkalnictwo.

Do określenia podstawowych wymiarów zróźnicowania społecznego miast wykorzystano najczęściej stosowaną w tego rodzaju badaniach analizę składowych głównych, choć ma one pewne ograniczenia (Parysek i Ratajczak, 2002; Węclawowicz, 2003). Miara adekwatności doboru cech (Kaiser-Meyer-Olkin) w procedurze analizy składowych głównych wyniosła 0,735, co oznacza przeciętny (middling) stopień współzależności. Do wydzielenia podstawowych klas społecznych miast zastosowano hierarchiczną analizę skupień, przyjmując kwadrat odległości euklidesowej jako miarę podobieństwa i metodę grupowania Warda (Parysek, 1980). Do pomiaru związków między charakterystyką społeczną miast a zachowaniami wyborczymi mieszkańców wykorzystano metodę analizy regresji i korelacji wielokrotnej (procedura eliminacji wstecznej). Brak korelacji między metacechami struktury społecznej w postaci głównych składowych sprawia, że proste współczynniki korelacji między składowymi a udziałami głosujących na poszczególne partie polityczne odpowiadają wartościom współczynników korelacji semicząstkowej, a współczynnik determinacji wielokrotnej (nieskorygowany) jest sumą kwadratów prostych korelacji każdej zmiennej zależnej z każdą główną składową.

W badaniu zachowań wyborczych uwzględniono następujące partie polityczne: Ligę Polskich Rodzin (LPR), Platformę Obywatelską (PO), Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), Prawo i Sprawiedliwość (PiS), Samoobronę RP (SRP), Sojusz Lewicy Demokratycznej łącznie z Unią Pracy (SLD i UP) w 2001 roku oraz SLD-UP i Socjaldemokrację Polską (SdPL) w 2005 roku. Podobnie jak

Tab. 1. Statystyki opisowe cech diagnostycznych
Table 1. Descriptives of diagnostic variables

Kategoria zmiennych	Cecha	L. obserwacji	Zakres zmienności (max-min)	Odchylenie standardowe	Współczynnik zmienności
Spoleczno-demograficzna	Liczba ludności (ln)	65	10,64-14,34	,78	6,59
	Wiek mobilny produkcyjny (25-44) (%)	65	38,30-44,50	1,33	3,25
	Średnia wielkość gospodarstwa domowego	65	2,10-3,00	2,56	7,42
	Rodziny niepełne (%)	65	14,10-30,00	3,09	14,86
	Urodzeni w mieście (%)	65	41,10-68,90	7,00	13,0
	Imigranci z miast w latach 1988-2002 (%)	65	2,40-10,30	1,83	36,31
	Imigranci ze wsi w latach 1988-2002 (%)	65	0,80-10,70	2,51	63,06
Spoleczno-ekonomiczna	Wykształcenie wyższe (%)	65	5,80-23,40	4,22	31,85
	Zatrudnienie w usługach rynkowych (%)	65	18,60-55,00	6,61	19,12
	Kierownicy, wyżsi urzędnicy (%)	65	4,90-10,20	1,17	14,52
	Stopa bezrobocia (%)	65	5,80-23,40	3,92	17,44
	Utrzymanie z pracy na rachunek własny (%)	65	3,80-12,80	1,94	25,97
	Utrzymanie ze źródeł niezarobkowych (%)	65	29,40-51,20	4,60	12,41
	Utrzymujący się z renty (%)	65	6,70-21,40	2,81	23,83
	Średnie wynagrodzenie PLN na 1 mieszk. (ln)	65	7,40-8,08	0,14	1,82
	Średni podatek (PLN) od osób fizycznych na osobę (ln)	65	5,14-6,59	0,26	4,55
Mieszkania (standard i tytuł zajmowania)	Liczba osób na izbę	65	0,78-0,98	0,04	4,60
	Wodociąg, ustęp, łazienka w mieszkaniu (%)	65	78,70-99,30	4,13	4,40
	Mieszkania własnościowe (%)	65	1,30-18,70	4,38	46,90
	Własność budynku mieszkalnego (%)	65	2,80-29,00	6,33	49,34
	Pokrewieństwo jako tytuł zajmowania mieszkania (%)	65	1,20-22,20	3,93	35,03

Źródło: opracowanie własne

w przypadku zmiennych ludnościowych niektóre zmienne zostały poddane transformacji logarytmicznej z powodu ich silnej asymetrii rozkładu (co zaznaczono w odpowiednich tabelach). Charakterystyki społeczne dotyczą wprawdzie innego roku, niż wybory polityczne (odbyły się tuż przed i po spisie powszechnym ludności), ale w uwzględnionym zakresie czasowym trudno przypuszczać, by struktury społeczne uległy radykalnej zmianie (w przeciwieństwie do zachowań wyborczych).

METACECHY ZRÓŹNICOWANIA SPOŁECZNEGO MIAST

Cztery pierwsze główne składowe wyjaśniały 69% ogólnej wariancji 21 zmiennych wyjściowych i charakteryzowały się stosunkowo wysoką czytelnością struktury. Wynik ten potwierdza znaczne zróźnicowanie miast. Pierwsza ze składowych wyjaśniała 27% wspólnej zmienności, składowa druga 20% wspólnej zmienności, składowa trzecia 14% i składowa czwarta 9% (tab. 2). Istotność składowych jest zgodna z kryterium Kinga (wyjaśnienie wspólnej zmienności powyżej 5%) oraz z obrazem składowych na wykresie osypiska. Te cztery składowe wyjaśniały od 43% do 86% zmienności każdej ze zmiennych oryginalnych. Ich struktura jest dwubiegunowa (grupy ładunków składowych o przeciwnych znakach).

Na składowe C_1 i C_2 przypada 46,6% wyjaśnienia ogólnej zmienności zbioru zmiennych oryginalnych. Pozostałe dwie główne składowe mają charakter uzupełniający te dwa pierwsze wymiary zróźnicowania. Trzy z uzyskanych metacech zróźnicowania społecznego są odpowiednikami metacech uzyskiwanych w pracach z ekologii czynnikowej (status społeczno-ekonomiczny, status rodzinny i status migracyjny). Cechy mieszkalnictwa są silnie związane z charakterystykami społeczno-ekonomicznymi lub społeczno-demograficznymi, nie tworząc odrębnego wymiaru zróźnicowania, co potwierdza dotychczasowe ustalenia z prac G. Węclawowicza (1988).

Wyróżnione metacechy są odzwierciedleniem głównych procesów gospodarczych i społecznych, zachodzących w ciągu ostatnich dziesięcioleci w polskich miastach: urbanizacji, industrializacji, deindustrializacji i tercjaryzacji oraz migracji. Metacecha marginalizacji społecznej jest wymiarem odbiegającym od klasycznego wzorca, aczkolwiek już w pracach z lat 80. identyfikowano taką metacechę, uzupełniającą status społeczno-zawodowy w miastach krajów wysoko rozwiniętych (Davies, 1984). Pojawienie się tej metacechy jest konsekwencją rosnącej polaryzacji społecznej wskutek procesów segmentacji rynku pracy, deregulacji i ograniczania pomocy społecznej (Lisowski, 2000; 2001).

Status społeczno-zawodowy. W latach 1989-2002 zatrudnienie w usługach w badanych miastach wzrosło z 47% do 62%, a zatrudnienie w przemyśle

Tab. 2. Składowe główne struktury społecznej miast
Table 2. Principal components of social structure of towns

CECHY (ZMIENNE)	Składowa 1	Składowa 2	Składowa 3	Składowa 4
	Współczynniki korelacji składowych i zmiennych			
Wykształcenie wyższe (%)	.762	,289	,388	,090
Stopa bezrobocia (%)	-.737	-,103	,401	-,088
Zatrudnienie w usługach rynkowych (%)	.726	-,082	,223	-,190
Liczba ludności (ln)	,669	-,386	-,029	,360
Mieszkania własnościowe (%)	,636	-,038	,354	-,051
Utrzymanie z pracy na rachunek własny (%)	.619	,395	,461	-,005
Liczba osób na izbę	-,570	,154	-,109	,199
Kierownicy, wyżsi urzędnicy (%)	,561	,123	,539	,222
Imigranci z miast (%) w latach 1988-2002	,553	-,192	-,453	-,385
Średni podatek (PLN) od osób fizycznych na osobę (ln)	.542	-,283	-,475	,336
Utrzymujący się z renty (%)	-,409	-,229	,403	-,014
Wodociąg, ustęp, łazienka w mieszkaniu (%)	.303	,746	-,230	,181
Imigranci ze wsi w latach 1988-2002 (%)	-,125	,729	,404	-,270
Średnia wielkość gospodarstwa domowego	-,565	,708	,045	,041
Własność budynku mieszkalnego (%)	-,309	,705	,047	,419
Utrzymanie ze źródeł niezarobkowych (%)	-,614	-,663	,188	,155
Wiek mobilny produkcyjny (25-44) (%)	.174	,620	-,408	-,245
Pokrewieństwo jako tytuł zajmowania mieszkania (%)	.143	,602	-,022	,507
Rodziny niepełne (%)	.411	-,342	,718	,033
Średnie wynagrodzenie PLN na 1 mieszk. (ln)	.427	-,169	-,531	,367
Urodzeni w mieście (%)	-,312	-,262	,203	,732
WYJAŚNIONA WARIANCJA (%)	27,10	19,54	13,60	8,72

Źródło: opracowanie własne

i budownictwie spadło z 48% do 36%. Wzrósł udział ludności aktywnej zawodowo z 46% do 54%. Udział zatrudnionych na stanowiskach kierowniczych, specjalistów, techników i urzędników zwiększył się z 45% do 55%, a udział osób z wyższym wykształceniem z 9% do 13%.

Główna składowa C_1 odzwierciedla różnice między miastami spowodowane nasileniem procesów modernizacji ekonomicznej (rozwój gospodarki rynkowej,

deindustrializacja, tercjaryzacja, różnicowanie form zatrudnienia oraz rosnąca rola wykształcenia i kwalifikacji w działalności zawodowej) i społecznej (przeobrażenia systemów rodzinnych i więzów pokrewieństwa oraz struktur warstwowych, wzrost mobilności przestrzennej). Odzwierciedleniem tych przemian jest zróżnicowana struktura społeczno-zawodowa i społeczno-demograficzna. Na zmienne społeczno-ekonomiczne przypada 59% wartości własnej składowej C_1 , na zmienne społeczno-demograficzne 28%, a mieszkaniowe 13%.

Najwyższe dodatnie wartości składowej występują w Warszawie (3,2), Poznaniu (1,9), Gdyni (1,7), Wrocławiu (1,7), Opolu (1,7), Olsztynie (1,5), Krakowie (1,4), Gdańsku (1,4), Szczecinie (1,4), Zielonej Górze (1,3). Wszystkie miasta wojewódzkie z wyjątkiem Łodzi, Kielc, Rzeszowa, Białegostoku i Bydgoszczy mają wartości głównej składowej powyżej +1,0. Charakteryzują się one wyższym udziałem ludności z wyższym wykształceniem, zatrudnionych w usługach rynkowych, na stanowiskach kierowniczych, utrzymujących się z pracy, z niską stopą bezrobocia i większym udziałem pracujących na rachunek własny, z wyższym opodatkowaniem osób fizycznych, z mniejszymi gospodarstwami domowymi, z większym udziałem mieszkań własnościowych i ich mniejszym zagęszczeniu (liczba osób na izbę). Są to miasta częściej atrakcyjne dla przybyszów z innych miast. Ilustrują to odpowiednio wysokie ładunki (powyżej +0,5 lub poniżej -0,5) składowej w podanych zmiennych (tab.2).

Niższa pozycja społeczno-zawodowa cechuje miasta w województwie śląskim oraz miasta w innych częściach kraju, które dotknął proces deindustrializacji, przy słabo postępującym procesie restrukturyzacji i rozwoju usług rynkowych. Maksymalne ujemne wartości składowej C_1 (poniżej -1,0) charakteryzują Wałbrzych, Jastrzębie Zdrój, Tarnobrzeg, Przemyśl, Grudziądz, Świętochłowice, Jaworzno, Chełm, Mysłowice, Włocławek.

Status rodzinny. Skutki procesów urbanizacji znajdują odzwierciedlenie w strukturze społeczno-demograficznej ludności. O postępujących procesach modernizacyjnych gospodarstw domowych w badanych miastach (1989-2002) świadczy zmniejszanie się średniej wielkości gospodarstwa domowego (z 2,9 do 2,6 osób) oraz znaczny wzrost udziału gospodarstw domowych jednoosobowych (z 20% do 28%). Większy udział ludności napływowej z terenów wiejskich oznacza przywiązanie do przynajmniej pewnych elementów stylu życia właściwego społeczeństwu wiejskiemu. Zjawisko tzw. ruralizacji społecznej części polskich miast było przedmiotem studiów socjologicznych jeszcze w latach 80. (Sadowski, 1988).

Na zmienne społeczno-demograficzne przypada 43% wartości własnej składowej C_2 , na zmienne mieszkaniowe 35%, a na zmienne społeczno-ekonomiczne 22%. Wysokie dodatnie wartości składowej związane są z wyższym udziałem imigrantów ze wsi, większą średnią wielkością gospodarstwa domowego, własnością budynku mieszkalnego, większym udziałem ludności w wieku produk-

cyjnym mobilnym, częstszym użytkowaniem mieszkań na podstawie pokrewieństwa z właścicielem oraz względnie dobrym wyposażeniem mieszkań w podstawowe instalacje (tab. 2).

Bipolarny charakter głównej składowej C_2 wskazuje na grupę miast o bardziej tradycyjnym statusie rodzinnym (większe gospodarstwa domowe, imigranci ze wsi, więcej osób w wieku produkcyjnym mobilnym) oraz miasta z bardziej nowoczesnym statusem rodzinnym (mniejsze gospodarstwa domowe, mniejszy udział ludności w wieku produkcyjnym mobilnym i imigrantów ze wsi).

Sytuacja rodzinna wykazuje wyraźne związki z sytuacją mieszkaniową w miastach o skrajnych wartościach składowej. Miasta tradycyjnego statusu rodzinnego cechuje większy udział domów będących prywatną własnością (większy udział niskiej zabudowy w miastach średniej wielkości), większy udział mieszkań wyposażonych w podstawowe instalacje² oraz większy udział mieszkań zajmowanych na podstawie pokrewieństwa z właścicielem.

Tradycyjny i nowoczesny status rodzinny (Giza-Poleszczuk, 2002) w miastach wydaje się być uwarunkowany składem ludności napływowej i charakterem strefy wpływu miast. Ten dualny podział statusu rodzinnego, w istocie stereotypowy, tylko częściowo może być przypisany wzorcom rodziny na wsi i w mieście. Większy „familizm” części społeczeństwa polskiego był także konsekwencją niedowładów sfery publicznej (zwłaszcza na terenach o niższej urbanizacji i industrializacji), co zmuszało do utrzymania lub powrotu do „tradycyjnego” modelu rodziny (Giza-Poleszczuk, 2002; Dobrodzicka, 1999).

Najwyższe dodatnie wartości składowej (powyżej +1,0) miały na ogół średnie miasta, położone głównie we wschodniej części kraju: Łomża, Ostrołęka, Biała Podlaska, Krosno, Rzeszów, Siedlce, Suwałki, Zamość, a ponadto Leszno, Skierniewice oraz Żory na Śląsku. Przeważają wśród nich miasta rozwijające się w słabiej zurbanizowanym środowisku osadnictwa wiejskiego. Ich przeciwieństwem (nowoczesny status rodzinny) jest 6 miast położonych w województwie śląskim, a ponadto Łódź, Elbląg, Jelenia Góra, Wałbrzych (wartości składowej poniżej -1,0). Zarówno pierwsza jak i druga grupa miast to przeważnie miasta zaliczone uprzednio do miast o niższym statusie społeczno-zawodowym. Jedynie cztery miasta wykazywały dodatnie wartości składowej C_1 (od 0,65 w przypadku Rzeszowa do 0,10 w przypadku Leszna).

Marginalizacja społeczna. Zjawisko marginalizacji społecznej obejmuje niepełne uczestnictwo w życiu społecznym z powodu różnych uwarunkowań: ekonomicznych, społecznych, politycznych lub kulturowych. W okresie transformacji systemowej ujawniło się wyraźnie zjawisko polaryzacji społecznej (Domański, 2007). W latach 1989–2002 dysproporcje pomiędzy dochodami 10%

² Udział imigrantów ze wsi przybyłych w latach 1988-2002 jest silnie skorelowany w badanych miastach z udziałem nowych mieszkań, wybudowanych po 1988 roku – $r = 0,73$.

populacji o najwyższych dochodach do dochodów 10% populacji o najniższych dochodach wzrosły z poziomu 1:4 do poziomu 1:8 (Daszkowski, 2004). Udział gospodarstw domowych żyjących w ubóstwie relatywnym w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców według danych GUS wynosił w 2003 roku 9%. W badanych miastach w latach 1988-2002 znacznie wzrósł udział ludności utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych (z 22% aż do 37%). Udział rodzin niepełnych wśród rodzin z dziećmi zwiększył się z 20% do 27%, a średnia stopa bezrobocia w miastach osiągnęła poziom 22% w 2002 roku.

Składowa C_3 wskazuje na przejawy ograniczonego uczestnictwa w życiu społecznym. Miasta o większym zasięgu marginalizacji społecznej wykazują wyższy udział rodzin niepełnych (głównie kobiety z dziećmi), ludności o niższych dochodach (wynagrodzenia, podatki od osób fizycznych), utrzymującej się z rent, większy udział bezrobotnych i pracujących na rachunek własny oraz niski udział ludności w wieku produkcyjnym mobilnym i ludności napływowej z innych miast w dekadzie lat 90.

Miasta charakteryzujące się najwyższymi wartościami (ponad 1,0) głównej składowej C_3 – to miasta położone w różnych częściach kraju (Chełm, Grudziądz, Jelenia Góra, Piotrków Tryb., Przemyśl, Radom, Wałbrzych, Włocławek, Zamść), pełniące w przeszłości (do 1998 roku) funkcje ośrodków administracyjnych województw (z wyjątkiem Grudziądza), ale ryzykowne byłoby wiązać ich sytuację społeczną wyłącznie z tym faktem, ponieważ nie mniejszą rolę odegrał proces deindustrializacji (w grupie tej znajduje się także Łódź). Miasta te cechuje jednocześnie wyższy udział pracujących na stanowiskach kierowniczych (powyżej średniej dla miast), z wyjątkiem Przemyśla i Wałbrzycha. Są to miasta zaliczone uprzednio do podzbioru o niższym statusie społeczno-zawodowym (jedynie Łódź i Jelenia Góra wykazują niskie dodatnie wartości składowej C_1 – poniżej 0,30). Dodatnia korelacja ($r = 0,54$) składowej C_3 ze zmienną „kierownicy, wyżsi urzędnicy, parlamentarzyści” może być zatem świadectwem polaryzacji społecznej (Lisowski, 2000) w miastach dotkniętych większą marginalizacją społeczną.

Najniższe (poniżej $-1,0$) wartości składowej ma 9 miast województwa śląskiego, choć miasta stamtąd zostały zaliczone z pewnymi wyjątkami (ośrodki centralne zespołu miejskiego – Katowice i Gliwice) do miast wyróżniających się niższym statusem społeczno-zawodowym ludności. Te 9 miast charakteryzuje się relatywnie niskim stopniem marginalizacji społecznej. Rodziny górnicze uchodzą za „ostoję tradycyjnego, patriarchalnego podziału ról kobiet i mężczyzn” (Kamińska-Berezowska, 2005, s. 1), co przejawia się w niskim udziale rodzin niepełnych. Protekcyjna polityka państwa wobec górnictwa zapewniała relatywnie wyższy poziom wynagrodzeń. O lepszej sytuacji tych miast śląskich świadczy niższy udział rodzin niepełnych oraz przeciętne wynagrodzenia i opodatkowanie osób fizycznych powyżej średniej dla badanego zbioru miast, a po-

nadto niższy udział osób utrzymujących się z rent. Stopa bezrobocia jest natomiast dość zróżnicowana.

Mobilność przestrzenna. Przemiany strukturalne w gospodarce nie wpłynęły na większe nasilenie migracji wewnętrznych długotrwałych, choć wzrosło znaczenie migracji cyrkulacyjnych wewnętrznych i zagranicznych, w ograniczonym stopniu rejestrowanych (Okólski, 2004). Rezultatem osłabionych migracji długotrwałych był wzrost udziału ludności urodzonej w badanych miastach z 41% do 54% (1989-2002).

Czwarta główna składowa (mobilność przestrzenna) ma najwyższy ładunek dodatni ($r = 0,73$) w zmiennej – udział ludności urodzonej w mieście (tab.2). Pewien związek z zasiedziałością wykazuje dodatnia korelacja składowej ($r = 0,51$) z udziałem mieszkań zajmowanych z tytułu pokrewieństwa z właścicielem (większa rola relacji pokrewieństwa w społeczności zasiedziałej) oraz własnością budynku mieszkalnego ($r = 0,42$).

W miastach o najwyższych wartościach głównej składowej $C_4 (+1,0)$ udział ludności urodzonej w mieście jest wyższy od średniej (53,8%) dla badanego zbioru miast, z wyjątkiem Warszawy (53%). Wartości składowej powyżej +0,9 mają największe miasta kraju (Warszawa, Łódź, Poznań, Kraków), miasta województwa śląskiego (Bielsko-Biała, Jaworzno, Rybnik) oraz kilka innych miast: Radom, Płock, Kalisz, Kielce, Częstochowa, Nowy Sącz. Ich przeciwieństwem jest przede wszystkim część miast województwa śląskiego (Bytom, Chorzów, Świętochłowice, Zabrze, Siemianowice, Żory), ponadto Łomża, Tarnobrzeg, Olsztyn, Suwałki, Legnica, Słupsk, Zielona Góra.

KLASY TYPOLOGICZNE STRUKTURY SPOŁECZNEJ MIAST

Wyodrębnione cztery zasadnicze metacechy zróżnicowania społecznego miast posłużyły do dokonania klasyfikacji społecznej polskich miast. Przyjęta procedura klasyfikacyjna pozwoliła uzyskać hierarchiczną klasyfikację zbioru 65 miast począwszy od 64 do 2 klas. Wykorzystując wszystkie cztery metacechy uzyskano dość zróżnicowane klasy miast ze względu na ich cechy społeczne. Proponowane nazewnictwo wyróżnionych klas typologicznych miast odwołuje się do bipolarnej charakterystyki składowych głównych. Ponieważ metacechy społeczne miały bipolarną strukturę – znak wartości metacech może wskazywać na „wyższy” lub „niższy” poziom statusu społeczno-zawodowego, nowoczesny lub tradycyjny status rodzinny, wyższy lub niższy zakres marginalizacji społecznej, mniejszą (zasiedziałość) lub większą ruchliwość przestrzenną (większy udział ludności napływowej).

W metodzie grupowania Warda łączenie miast w skupienia odbywa się zgodnie z kryterium minimalnej sumy kwadratów odchyień wartości cech po-

Tab. 3. Fragment schematu aglomeracji i wyznaczenie liczby skupień
Table 3. A part of agglomeration schedule and definition a number of clusters

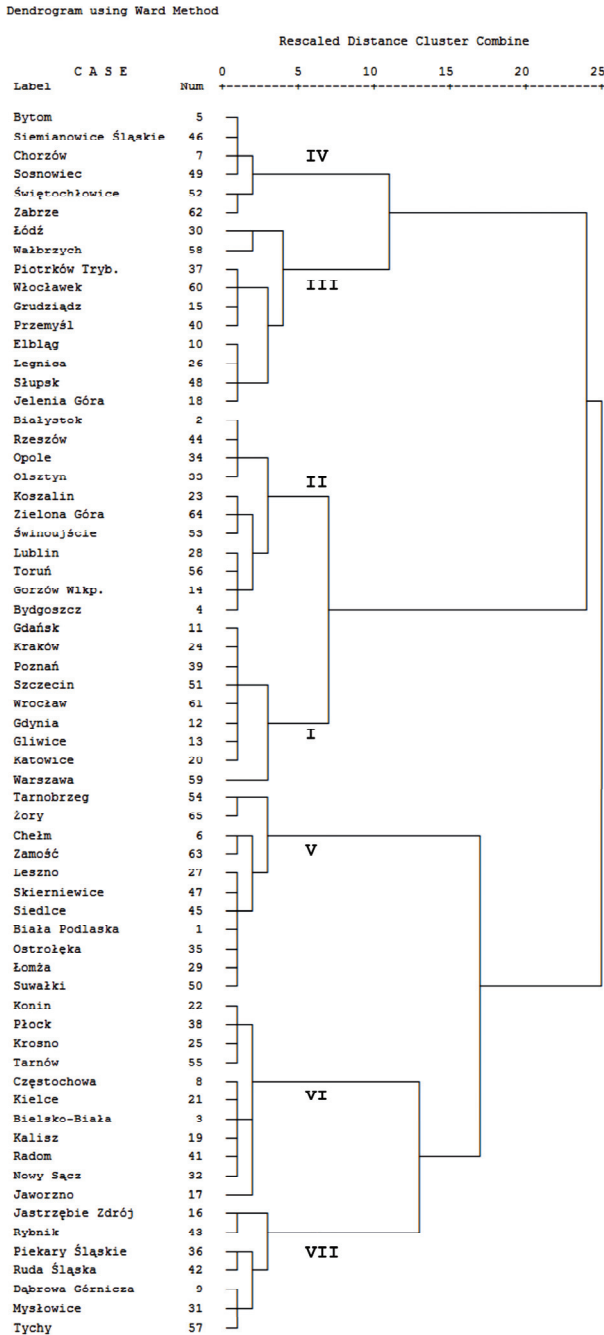
Faza grupowania	Liczba skupień	Współczynnik aglomeracji	Procentowa zmiana wartości współczynnika aglomeracji
50	15	40,293	7,17
51	14	43,185	7,84
52	13	46,571	7,84
53	12	50,369	8,16
54	11	54,715	8,63
55	10	59,573	8,88
56	9	64,724	8,65
57	8	70,145	8,37
58	7	77,748	10,45*
59	6	89,509	15,52
60	5	109,614	22,46
61	4	132,257	20,60
62	3	164,012	24,01
63	2	208,864	27,35
64	1	256,000	22,57

* wytłuszczono fazy największego wzrostu wartości współczynnika aglomeracji
 Źródło: opracowanie własne

szczególnych elementów od środków ciężkości skupienia, które tworzą. Słabą stroną metody analizy skupień jest wybór właściwej liczby klas. Trudności w interpretacji treści klas skłaniają często autorów do wykorzystywania tylko dwóch metacech z analizy składowych głównych do klasyfikacji obiektów. Poszukując zadowalającego wyboru grupowania wykorzystano schemat aglomeracji opisujący zmiany kryterium grupowania (tab. 3) i dendrogram (ryc. 1). Najbardziej jednorodną strukturę podzbiorów ma rozwiązanie 6-elementowe, ponieważ największe zmiany kryterium grupowania (współczynnika aglomeracji³) miało miejsce przy przejściu z układu 6- do 5-klasowego (tab.3). Najwyższy wzrost wartości współczynnika aglomeracji pomiędzy kolejnymi fazami grupowania (z fazy 59 do 60) oznaczał, że pojawiły się najbardziej heterogeniczne skupienia w całej procedurze grupowania miast (por. Hill i inni 1998). Nieco mniejszy wzrost współczynnika aglomeracji zanotowano już przy przejściu z fazy 58 do fazy 59 (przejście z układu 7 do 6-elementowego).

Analiza budowy dendrogramu (ryc. 1) i układu 6-elementowego oraz średnich wartości czterech składowanych dla tych sześciu skupień wykazała, że na dendrogramie można wydzielić dwie podstawowe grupy miast różniące się

³ Współczynnik aglomeracji jest sumą wariancji wewnątrzgrupowej dwóch skupień łączonych w każdej kolejnej fazie grupowania (Hill i in. 1998, 1942)

Ryc. 1. Dendrogram grupowania polskich miast według czterech metacech struktury społecznej

Fig. 1. Dendrogram of Polish towns classified according to four dimensions of social structure

stopniem zaawansowania procesów modernizacyjnych. Z jednej strony są to skupienia miast z najwyższą średnią wartością wysokiego statusu społeczno-zawodowego lub nowoczesnego statusu rodzinnego (górną część dendrogramu), a z drugiej strony w dolnej części dendrogramu wyróżniają się miasta z najwyższymi średnimi wartościami tradycyjnego statusu rodzinnego i zasiedziałości (niższej mobilności przestrzennej).

Formalnie najbardziej jednorodną strukturę podzbiorów ma rozwiązanie 6-elementowe. Analiza budowy dendrogramu (ryc. 1) i średnich wartości składowych w 6 klasach oraz fakt, że druga pod względem wielkości zmiana wartości współczynnika aglomeracji w procedurze grupowania nastąpiła przy przejściu z układu 7-elementowego do 6-elementowego, zdecydowały o akceptacji rozwiązania z 7 klasami typologicznymi miast różniących się strukturą społeczną. W układzie 6-elementowym klasa miast (30% ogółu badanych miast) o wysokim statusie społeczno-zawodowym (średnia wartość składowej $C_1 = 1,22$) składa się z dwóch podklas, tworzących wyraźnie odrębne klasy w układzie 7-elementowym. Podklasy te różnią się wartością składowej C_1 . Pierwsza podklasa wyróżnia się wyraźnie wyższą wartością składowej (średnia wartość składowej $C_1 = 1,61$), a przynależność do niej największych miast polskich może wskazywać, że miasta te charakteryzują się bardziej zaawansowanymi procesami modernizacyjnymi. Drugą subklasę cechuje niższa średnia wartość składowej statusu społeczno-zawodowego ($C_1 = 0,9$), wskazująca na niższy poziom zaawansowania procesów modernizacyjnych.

Wyodrębnionych 7 klas typologicznych miast różni się średnimi wartościami poszczególnych składowych (tab. 4). Ponieważ w klasie II najwyższa wartość średnia składowej wynosiła 0,9 przyjęto za kryterium opisu treści klas typologicznych wartości składowych przyjmujące wartości $- \geq +0,9$ lub $\leq -0,9$. Takie wartości przyjmowała jedna składowa w przypadku 5 klas (klasy I, II, V-VII) lub dwie składowe w klasach III i IV. Liczba miast w klasie waha się od 6 (klasa VII) do 11 (klasa II, V i VI). W centralnej części dendrogramu (ryc. 1) znajdują się dwa skupienia miast (klasa I i II) o wysokim statusie społeczno-zawodowym ludności względem innych miast (wysokie wartości dodatnie składowej C_1). Skrajne skupienia na dendrogramie tworzą miasta o niższym statusie społeczno-zawodowym (ujemne wartości składowej C_1). W górnej części są to miasta z nowoczesnym statusem rodzinnym (ujemne średnie wartości składowej C_2), a w dolnej części bliższe tradycyjnemu statusowi rodzinnemu (dodatnie średnie wartości składowej C_2). Miasta z nowoczesnym statusem rodzinnym ludności wyróżniają się dodatkowo wyższą marginalizacją społeczną (klasa III) lub większą mobilnością przestrzenną ludności (klasa IV). W dolnej części dendrogramu występują miasta charakteryzujące się tradycyjnym statusem rodzinnym (klasa V), większą zasiedziałością ludności (klasa VI) oraz niższym stopniem marginalizacji społecznej (klasa VII).

Tab. 4. Klasyfikacja miast według metacech struktury społecznej (2002)
Table 4. Classification of towns according to dimensions of social structure (2002)

Klasy typologiczne miast	Składowa C ₁	Składowa C ₂	Składowa C ₃	Składowa C ₄
Klasa I Wyższy status społeczno-zawodowy (a)	1,61	-0,48	-0,24	0,42
Klasa II Wyższy status społeczno-zawodowy (b)	0,90	0,36	0,08	-0,65
Klasa III Wyższa marginalizacja społeczna i nowoczesny status rodzinny	-0,59	-0,98	1,16	0,19
Klasa IV Nowoczesny status rodzinny i wyższa mobilność przestrzenna	-0,65	-1,49	-0,88	-1,16
Klasa V Tradycyjny status rodzinny,	-0,55	1,33	0,29	-0,63
Klasa VI Niższa mobilność przestrzenna	-0,35	0,42	0,37	1,30
Klasa VII Niższa marginalizacja społeczna	-0,68	0,04	-1,78	0,72

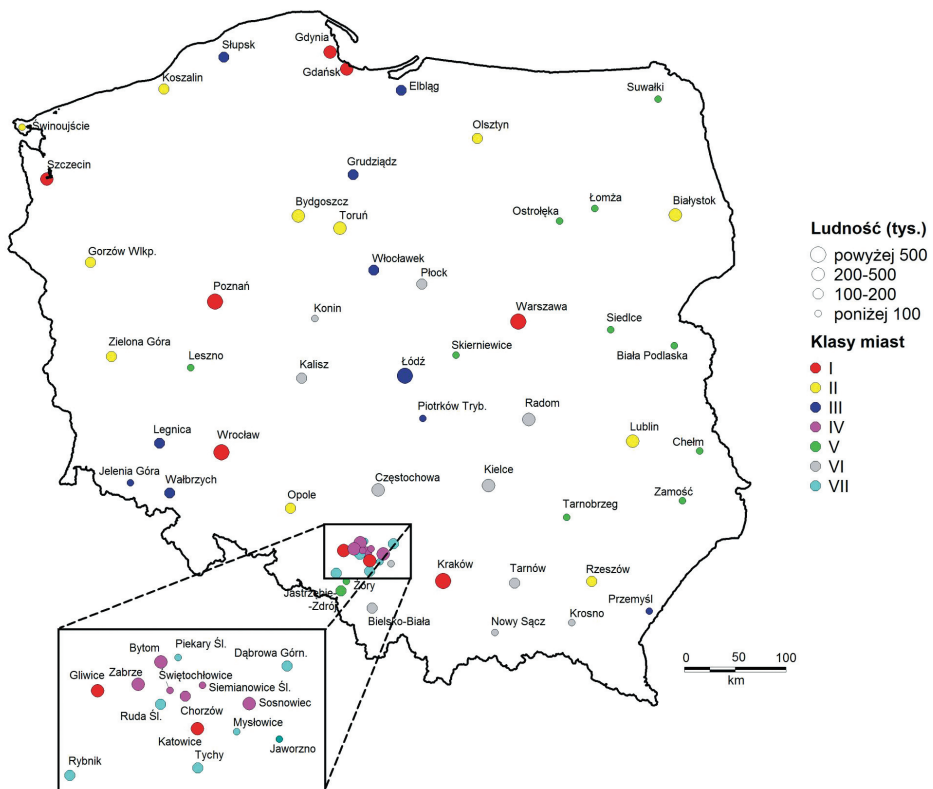
*pogrubione średnie wartości składowej $\geq \pm 0,9$

Źródło: opracowanie własne

Większość wyróżnionych klas typologicznych miast charakteryzuje się specyficzną lokalizacją, różnym statusem administracyjnym lub wielkością (ryc. 2). Miasta o tradycyjnym statusie rodzinnym, mniejszej wielkości (klasa V), skupione są we wschodniej części kraju (z wyjątkiem Żor i Leszna), natomiast miasta o większej marginalizacji społecznej ludności to w większości miasta, które utraciły status ośrodków wojewódzkich w 1998 roku (z wyjątkiem Łodzi). Miasta należące do klasy IV i VII to wyłącznie miasta położone w województwie śląskim. Miasta klasy II to ośrodki położone głównie w zachodniej Polsce, z wyjątkiem Białegostoku, Lublina i Rzeszowa. Do klas I i II należy większość miast wojewódzkich, z wyjątkiem Kielc i Łodzi, a w klasie I przeważają największe miasta Polski.

METACECHY ZRÓŻNICOWANIA SPOŁECZNEGO MIAST JAKO UWARUNKOWANIA ZACHOWAŃ WYBORCZYCH

Zarówno dobór zmiennych niezależnych, jak i same właściwości metod badań stosowanych w geografii wyborczej mogą mieć istotny wpływ na wyniki

Ryc. 2. Rozmieszczenie klas struktur społecznych miast w Polsce (objaśnienia klas w tabeli 4.)

Fig. 2. Spatial distribution of town classes according to social structure in Poland (description of classes in table 4)

(Kabath i Parysek, 2002; Kabath i Rykiel, 2002). Przeprowadzona analiza regresji i korelacji wykazała istnienie istotnej statystycznie zależności między metacechami zróżnicowania społecznego miast i zachowaniami wyborczymi (udziałami głosujących na określone partie). W tabelach 5 i 6 zamieszczono wartości współczynników standaryzowanych regresji β (ze względu na ortogonalny charakter składowych głównych jako zmiennych niezależnych wartość współczynników odpowiada w badanym przypadku wartościom współczynników korelacji prostej lub semicząstkowej) oraz wartości skorygowanego współczynnika determinacji wielokrotnej dla regresji frekwencji i głosowania na poszczególne partie. Standaryzowane współczynniki regresji pochodzą z modelu współzależności wyznaczonego metodą eliminacji wstecznej, uwzględniającego tylko istotne ($\alpha < 0,05$) parametry modelu regresji. W tabelach 5 i 6 nie uwzględniono wartości stałych równań regresji.

Tab. 5. Współzależności między metacechami struktury społecznej a frekwencją i udziałem głosujących na wybrane partie w wyborach parlamentarnych w 2001 roku
Table 5. Relationships between dimensions of social structure and voting rate and votes for selected political parties in general election (2001)

Frekwencja Partie polityczne	Status społeczno- zawodowy	Status rodzinny	Marginali- zacja społeczna	Mobilność przestrzenna	Współ- czynnik determinacji wielokrotnej – skorygo- wany
	Istotne statystycznie standaryzowane współczynniki regresji β (odpowiadające współczynnikom korelacji prostej lub semicząstkowej)				
Frekwencja	,534**	,391**	,259*	,413**	,654***
PO (ln)	,495**		-,304*		,359***
PiS	,386**			,347**	,246***
SLD–UP	-,356**	-,303*		-,247*	,219***
PSL (ln)	-,332**	,674**	,351**		,672***
LPR		,548**	,491**		,526***
SRP	-,266*	,276**	,266*		,179**

* istotność statystyczna na poziomie 0,05; ** istotność statystyczna na poziomie 0,01;
 *** istotność statystyczna na poziomie 0,000

Źródło: opracowanie własne

Tab. 6. Współzależności między metacechami struktury społecznej a frekwencją i udziałem głosujących na wybrane partie w wyborach parlamentarnych w 2005 roku.
Table 6. Relationships between dimensions of social structure and voting rate and votes for selected political parties in general election (2005)

Frekwencja Partie polityczne	Status społeczno- zawodowy	Status rodzinny	Margina- lizacja społeczna	Mobilność przestrzenna	Współ- czynnik determinacji wielokrotnej – skorygo- wany
	Istotne statystycznie standaryzowane współczynniki regresji β (odpowiadające współczynnikom korelacji prostej lub semicząstkowej)				
Frekwencja	,671**	,294*	,155*	,417**	,717***
PO	,497**	-,430**	-,354*		,535***
PiS		,275*		,251*	,111**
SdPL		-,315*	,253*		,045*
PSL (ln)	-,255*	,524**	,388**		,466***
LPR (ln)		,563**	,352**		,423***
SRP	-,343**		,340**		,209***

* istotność statystyczna na poziomie 0,05; ** istotność statystyczna na poziomie 0,01;
 *** istotność statystyczna na poziomie 0,000

Źródło: opracowanie własne

Zależność wyników głosowania od metacech struktury społecznej w tab. 5 i 6 częściowo nawiązuje do struktury „osi interesu” i „osi wartości” z koncepcji podziałów politycznych (*political cleavages*)⁴. Najbardziej jest to widoczne w przypadku statusu rodzinnego. W 2001 roku podział między PO i SLD-UP z jednej strony a PSL, LPR i SRP z drugiej, zastąpiła cztery lata później polaryzacja między PO i SdPL a PiS, PSL i LPR⁵. Podział w sferze wartości (zasady organizacji społeczności) między indywidualizmem i uniwersalizmem a wspólnotą narodowo-katolicką jest dość trwały. Dyskusyjne wydaje się kwalifikowanie tego podziału jako lewica–prawica, ze względu na współwystępowanie z jednej strony partii liberalnej i lewicy a z drugiej strony prawicy (PiS) z partiami w różnym stopniu populistycznymi.

Podziały wyznaczone przez status społeczno-zawodowy są jeszcze mniej przejrzyste. Polaryzację między PO i PiS a SLD-UP, PSL i SRP, zastąpiła polaryzacja między PO a SRP i PSL. Stała obecność na jednym z biegunów PO wskazuje, że jest to podział między rynkową alokacją zasobów a orientacją dystrybucyjno-populistyczną lub między głównymi wytwórcami PKB a udziałowcami w jego dystrybucji (Markowski, 2007). Podział z 2005 roku można interpretować jako podział między liberałami (PO) a ludowcami (PSL) i populistami (SRP), ale podział z 2001 roku może nawiązywać do często identyfikowanej w wyborach z lat 90. polaryzacji partii z jednej strony wywodzących się z tradycji „Solidarności” (Bartkowski, 2003) a drugiej strony partii postkomunistycznych.

W przypadku metacechy stopień marginalizacji społecznej polaryzację między PO a PSL, LPR i SRP w 2001 roku, zastąpiła w 2005 roku polaryzacja między PO a PSL, LPR, SRP i SdPL, co można interpretować jako podział między przestrzenną dystrybucją korzyści i start po 1989 roku (por. Bartkowski, 2003), a nawet jako rozłam między beneficjentami a przegranymi transformacji ustrojowej. Spektakularnym odzwierciedleniem tego jest fakt, że większa marginalizacja społeczna cechowała w znacznym stopniu społeczności miast, które

---

⁴ Pojęcie podziału (rozłamu) politycznego (*political cleavage*) spopularyzowała praca S.M. Lipseta i S. Rokkana (1967). Według S. Whitefielda (2002, 181) oznacza ono „silnie zaznaczone i trwałe linie ukrytego podziału społecznego i politycznego między ważnymi politycznie aktorami”. Na ogół w Polsce wyróżnia się dwie podstawowe osie podziałów politycznych: według interesów i według wartości (Jasiewicz, 1993; Żukowski, 1996; Zarycki, 2000; Kowalski, 2003; Rykiel, 2005; Markowski, 2007). Specyfikę sceny politycznej Europy Środkowej i Wschodniej zauważył H. Kitschelt (1992). Podziały polityczne w Polsce są wynikiem kombinacji kryteriów podziału strukturalnego (interesy) i kulturowego (wartości). To zróźnicowanie powiązań osi interesów i osi wartości skłania niektórych autorów do ograniczania na przykład podziału na lewicę i prawicę tylko do osi wartości (Zarycki, 2000).

⁵ W badanych miastach stwierdzono ujemną korelację ($r = -0,60$) między statusem rodzinnym (tradycyjnym) a pozytywnym głosowaniem w referendum akcesyjnym do Unii Europejskiej w 2003 roku.

w ograniczonym stopniu zmodernizowały bazę ekonomiczną i utraciły status ośrodków wojewódzkich w 1998 roku.

Podczas wyborów w 2005 roku kwestie społeczno-kulturowe najbardziej różnicowały analizowany zestaw partii politycznych, ponieważ udział głosów na prawie wszystkie z nich wykazywał w różnym stopniu związek ze statusem rodzinnym ludności miast. Wyniki te potwierdzają spostrzeżenia z Polskiego Generalnego Studium Wyborczego (Markowski, 2007). Kwestie społeczno-gospodarcze wyborcy uznawali za ważne, ale problemy społeczno-kulturowe okazywały się ważniejszymi wyznacznikami sposobu głosowania. Ponadto społeczno-polityczne akcenty w wyborczych ofertach z 2005 roku sprawiły, że widoczne było w tych wyborach większe znaczenie metacechy marginalizacja społeczna w różnicowaniu głosowania na partie niż statusu społeczno-zawodowego, którego znaczenie było bardziej widoczne podczas wyborów parlamentarnych w 2001 roku.

Wyróżnione metacechy zróżnicowania społecznego miast mają największy wpływ na frekwencję wyborczą. Zmienne niezależne wyjaśniały w znacznym stopniu zmienność uczestnictwa w wyborach parlamentarnych – od 65% (skorygowane współczynniki korelacji wielokrotnej) w 2001 roku do 72% w 2005 roku. Były też istotnymi czynnikami zmienności udziału głosów na trzy partie polityczne : PO (odpowiednio w 36% i 54%), LPR (53% i 42%) PSL (67% i 49%); ale już w ograniczonym stopniu głosów na PiS (odpowiednio 25% i 11%), SRP (18% i 21%), SLD-UP w 2001 roku (22%) i SdPL (11%) w 2005 roku.

Wyższa frekwencja wyborcza jest najbardziej zależna od wyższego statusu społeczno-zawodowego mieszkańców miast oraz większej zasiedziałości mieszkańców, a w mniejszym stopniu także od tradycyjnego statusu rodzinnego (tab. 5 i 6). Średnia frekwencja była najwyższa w miastach klasy I (tab. 7 i 8) o wyższym statusie społecznym (wybory parlamentarne w 2001 roku i 2005 roku), a niewiele mniejsza w klasie miast o większej zasiedziałości mieszkańców (w obu klasach miast ponad 50% w 2001 roku). Udział statusu społeczno-zawodowego w wyjaśnianiu wielkości frekwencji wzrósł w 2005 roku.

Metacechy zróżnicowania społecznego miast w mniejszym stopniu niż na inne partie wyjaśniały udział głosujących na zwycięzców wyborów parlamentarnych w 2001 i 2005 roku. Elektorat zwycięzców ma zwykle dość heterogeniczny charakter i uchwycenie czynników poziomu głosowania jest trudniejsze (Raciborski, 1997). O poziomie poparcia dla partii politycznej decyduje na danym terenie przede wszystkim ogólny klimat opinii w kraju (Bartkowski, 2003). W odczuciu społeczeństwa rok 2001 był okresem pogorszenia się sytuacji gospodarczej (narastające bezrobocie, w związku z pojawieniem się na rynku pracy wyżu demograficznego, przy niskim tempie wzrostu PKB i konieczności powiększania deficytu budżetowego), co w efekcie zapewniło zwycięstwo koalicji lewicowej, czyli SLD z UP.

Tab. 7. Średnia frekwencja (%) i udział głosujących (%) na wybrane partie polityczne w klasach struktury społecznej miast (wybory parlamentarne 2001 roku)

Table 7. Average turnout (%) and votes (%) for political parties in town classes according to social structure (general election 2001)

Frekwencja /partie	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII
Frekwencja	51,0*	49,6	45,7	40,2	47,7	50,5	45,5
PO	21,2	13,0	11,3	14,8	11,0	12,8	13,3
PiS	15,4	10,6	8,3	9,4	9,4	11,3	12,3
SLD-UP	38,7	47,5	53,7	52,1	47,1	46,0	48,1
LPR	6,5	8,8	7,5	2,9	9,8	7,6	2,3
PSL	3,4	3,0	2,1	2,1	6,7	4,5	2,3
SRP	4,6	6,9	7,0	5,3	8,0	6,5	6,1

*pogrubiono dwa najwyższe wskaźniki głosowania w wierszach

Źródło: opracowanie własne

Tab. 8. Średnia frekwencja (%) i udział głosujących (%) na wybrane partie polityczne w klasach struktury społecznej miast (wybory parlamentarne 2005 r.)

Table 8. Average turnout (%) and votes (%) for political parties in town classes according to social structure (general election 2005)

Frekwencja/ partie	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII
Frekwencja	48,6	44,6	40,4	34,6	41,2	44,6	40,1
PO	37,2	27,5	24,9	32,6	20,9	26,4	27,4
PiS	28,3	27,4	26,2	27,9	31,0	31,5	35,2
SLD-UP	11,4	16,4	16,2	14,6	13,4	13,4	13,4
SdPL	4,6	5,0	6,1	4,8	4,5	4,5	4,6
LPR	5,3	6,4	6,6	5,2	10,2	7,2	5,4
PSL	1,1	2,6	2,2	1,3	4,6	3,1	1,5
SRP	4,0	6,4	10,1	5,4	8,9	6,6	5,3

*pogrubiono dwa najwyższe wskaźniki głosowania w wierszach

Źródło: opracowanie własne

W 2001 roku na SLD-UP głosowali najczęściej mieszkańcy miast o niższym statusie społecznym, a w mniejszym stopniu o nowoczesnym statusie rodzinnym oraz większej mobilności przestrzennej (tab. 5). Jednak już w 2005 roku nie stwierdzono istotnej zależności udziału głosów oddanych na SLD od meta-cach struktury społecznej. W wyborach parlamentarnych 2005 roku stwierdzono tylko słabą zależność wyników głosowania na SdPL od nowoczesnego statusu rodzinnego i wyższego stopnia marginalizacji społecznej (tab. 6). W wyborach parlamentarnych w 2001 roku, średnio najwięcej głosów na SLD-UP (53,7%) oddano w miastach (tab. 7 i 8) o wyższym zakresie marginalizacji społecznej

i nowoczesnym statusie rodzinnym (klasa III). Tam także najlepszy wynik uzyskała SdPL (6,1%) w 2005 roku.

Według Polskiego Generalnego Studium Wyborczego SLD zajmował pozycję między „ekonomiczną lewicowością” a „ekonomiczną prawicowością” (Markowski, 2007). Pewnym potwierdzeniem tego spostrzeżenia w wyborach 2005 roku jest największy udział głosów na SLD-UP (16,4%) w miastach klasy II o wyższym statusie społeczno-zawodowym (tab. 8), położonych głównie w zachodniej części kraju. Tam również więcej głosów uzyskała SdPL w 2005 roku (5%), choć stwierdzono brak korelacji ($r=0,08$) między udziałami głosów na te partie. Częste głosowanie na lewicę w miastach klasy II potwierdza odrębność tych ośrodków od miast klasy I, również cechujących się wyższym statusem społeczno-zawodowym ludności (a zarazem wyróżniających się większą liczbą ludności), ale w których najwięcej głosów zebrała PO w obu wyborach parlamentarnych (tab. 8), a zarazem najniższy był udział głosów na partie lewicowe i SRP.

Zwycięstwo PiS w 2005 roku było odpowiedzią aż na trzy oferty wyborcze, eksponujące w mniejszym stopniu kwestie gospodarcze. Kładły one nacisk na kwestie społeczno-polityczne: rewolucję moralną (podniesienia standardów etycznych polskiej polityki, poprawienia przejrzystości życia politycznego, ograniczenia korupcji), przywrócenie dumy narodowej (polityka historyczna, potępienie okresu PRL, eksponowanie suwerenności państwa na arenie międzynarodowej), odejście od nadmiernie liberalnego profilu transformacji ustrojowej po 1989 roku (odwołanie się do tej części społeczeństwa, która odniosła mniejsze korzyści z transformacji, poprzez propagowanie podziału Polski na „solidarną” i „liberalną”).

W wyborach 2001 roku głosy na PiS były najbardziej uzależnione od wysokiego statusu społeczno-zawodowego i zasiedziałości ludności (tab. 5), a w 2005 roku większy udział miały już tradycyjny status rodzinny i wyższy stopień zasiedziałości (tab. 6), co świadczy o większej nośności haseł o zachowaniu tradycyjnych wartości i odnowie moralnej w programie PiS (przynajmniej w miastach) niż propagowaniu podziału Polski na „liberalną” i „solidarną”. Zależność udziału głosów na PiS od statusu społecznego-zawodowego w 2005 roku okazała się nieistotna statystycznie (tab. 6), aczkolwiek ujemny znak standaryzowanego współczynnika regresji wskazywał na większe poparcie wśród ludności miast z niższym statusem społecznym. Udział głosów na PiS nie był również uzależniony od zakresu zjawiska marginalizacji społecznej w miastach, w przeciwieństwie do partii populistycznych i SLD.

O ile w 2001 roku na PiS głosowano najczęściej w dużych miastach o wysokim statusie społeczno-zawodowym ludności (15,4%), podobnie jak na PO (tab. 7), to cztery lata później ponad 30% głosujących wyborców wybrało tę partię aż w trzech klasach miast (tab. 8): w miastach o niskiej marginalizacji

społecznej (klasa VII), o bardziej zasiedziałej ludności (klasa VI) oraz w miastach z tradycyjnym statusem rodzinnym (klasa V). Jednak najbardziej wzrósł udział głosów na PiS w miastach o wyższej marginalizacji społecznej i nowoczesnym statusie rodzinnym (klasa III) z 8,3% do 26,2% (tab. 7 i 8), co potwierdzałoby częściowo skuteczność podziału społeczeństwa polskiego w ofercie wyborczej na część „liberalną” i „solidarną”.

Na PO i PiS w wyborach parlamentarnych 2001 roku najczęściej głosowano w miastach o przeciętnie wyższym statusie społeczno-zawodowym. O ile udział głosujących na PiS i PO był skorelowany dodatnio w 2001 roku ($r = 0,47$), to cztery lata później korelacja była już ujemna ($r = -0,39$). Można to interpretować jako przejście od wyborczej opcji komplementarnej do opcji konkurencyjnej między tymi partiami (Rykiel, 2004).

Wśród polskich partii PO jest partią łączącą rynkową alokację zasobów z liberalnym modelem organizacji społeczeństwa (indywidualizm) i otwarciem na procesy modernizacyjne w sferze społecznej. Struktura zależności w przypadku głosowania na Platformę Obywatelską nie uległa zmianie w badanym okresie. Udział uzyskanych głosów najsilniej był uzależniony od wysokiego statusu społeczno-zawodowego oraz niskiej marginalizacji społecznej, a w 2005 roku także nowoczesnego statusu rodzinnego (tab. 5 i 6). Wskazuje to na przewoźnienie tej partii wśród ludzi sukcesu i preferujących procesy modernizacyjne w sferze ekonomicznej i społecznej. Zwraca uwagę wyraźny wzrost zależności w głosowaniu na tę partię od nowoczesnego statusu rodzinnego, a więc części elektoratu dostarczającego w poprzednich wyborach głosów głównie SLD. W badanych miastach na partię liberalną – PO, najwyższy udział głosujących (21,2% w 2001 roku; 37,2% w 2005 roku), a zarazem najniższy udział głosujących na SLD (odpowiednio 38,7% i 11%) i SRP był także w miastach (tab. 7 i 8) o wyższym statusie społeczno-zawodowym (klasa I).

Interesującą grupę miast pokazującą brak przywiązania określonego segmentu struktury społecznej do określonej partii jest grupa miast (klasa IV) województwa śląskiego (tab. 7 i 8). Najwyższe wśród wszystkich klas typologicznych miast wartości metacechy nowoczesnego statusu rodzinnego i mobilności przestrzennej ludności (tab.4) wskazują na otwartość społeczności tych miast na procesy modernizacyjne. Miasta te (Bytom, Chorzów, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Zabrze) w kolejnych wyborach parlamentarnych charakteryzowały się najniższym poziomem frekwencji, na co zapewne miała wpływ większa mobilność przestrzenna ludności. Np. z wyjątkiem Sosnowca w pozostałych miastach od 1,6% do 5% mieszkańców przebywało ponad 12 miesięcy za granicą w 2002 roku. W miastach tych SLD-UP uzyskały w 2001 roku ponad 50% głosów wśród wyróżnionych klas miast (52,1%). Podobną proporcję głosów lewica uzyskała (53,7%) tylko w miastach o wyższej marginalizacji społecznej i nowoczesnym statusie rodzinnym (klasa III). W wyborach w 2005 roku

nowoczesny status rodzinny miał już istotny wpływ na liczbę głosów uzyskanych przez PO. W rezultacie w kolejnych wyborach parlamentarnych udział głosów na tę partię wzrósł w 6 miastach śląskich z 14,9% do 32,6% (w najmniejszym stopniu w Sosnowcu).

Największą trwałość wykazuje zależność liczby głosów oddanych na partie kultywujące wartości narodowe i rodzinne od tradycyjnego statusu rodzinnego mieszkańców miast. Partie te są przywiązane do tradycyjnych wartości narodowych i rodzinnych (PiS), ale nie odrzucają politycznej redystrybucji zasobów. LPR – partii konserwatywnej w sferze wartości jest blisko również do partii populistyczno-dystrybucyjnych i kontestujących przemianę w Polsce, do których należy zaliczyć przede wszystkim SRP (socjalna roszczeniowość z nieokreślonym wymiarem wartości).

Metacecha status rodzinny wyjaśniała w największym stopniu zróżnicowanie głosowania na LPR oraz na PSL (tab. 5 i 6), partii zaliczanej do najbardziej klasowej w warunkach polskich (Raciborski, 1997). W dalszej kolejności wpływ na udział głosujących na partię tradycyjnych wartości miał stopień marginalizacji społecznej. Ma to związek z obecnością elementów kontestacji zmian w Polsce w wizerunkach tych partii. Udział głosujących na PSL i LPR wykazywał dodatnią korelację w obu wyborach parlamentarnych ($r \geq 0,5$), natomiast obie partie wykazują słabszą korelację dodatnią z SRP ($r \approx 0,3$), co wskazuje na komplementarną opcję wyborczą LPR i PSL. Na partię eksponujące tradycyjne wartości (LPR i PSL) najwięcej głosów oddano w miastach (tab. 7 i 8) z tradycyjnym statusem rodzinnym (klasa V) i zasiedziałej ludności (klasa VI). Udział głosów na SRP był uzależniony najbardziej od wyższej marginalizacji społecznej i niskiego statusu społeczno-zawodowego, a tylko w 2001 roku także od tradycyjnego statusu rodzinnego mieszkańców.

Analiza wykazała istotne znaczenie (objaśnianie zmiennych zależnych w granicach 40-70% przez cztery czynniki) w wyjaśnianiu zachowań wyborczych wyższego statusu społeczno-zawodowego i zasiedziałości, wpływających na wyższą frekwencję wyborczą (zgodnie z hipotezą 1 i 4). Potwierdzono większe znaczenie wyższego statusu społeczno-zawodowego (zgodnie z hipotezą 2) w przypadku udziału głosów na PO (partię liberalno-konserwatywną) oraz wpływ tradycyjnego statusu rodzinnego (zgodnie z hipotezą 3) na większą liczbę głosów oddanych na PiS (w 2005 roku), LPR i PSL.

PODSUMOWANIE

Zarówno wyniki badań, jak i zastosowane techniki do identyfikacji zróżnicowania społecznego miast mają charakter eksploracyjny i wymagają dalszej weryfikacji i potwierdzenia przez większą liczbę niezależnych prób. Dotyczy to

każdego etapu tego rodzaju badań: doboru zmiennych, wyodrębniania metacech zróżnicowania, klasyfikacji miast, analizy współzależności. Trafność wniosków może być oceniona dopiero po wzajemnej konfrontacji różnych metod.

Przeprowadzana analiza wykazała, że klasyczne metacechy (wymiary) zróżnicowania społeczeństwa miejskiego są ciągle użyteczne jako narzędzie opisu struktury społecznej zarówno w skali wewnątrzmijskiej jak i międzymijskiej. Miasta polskie są bardzo zróżnicowane pod względem społecznym, o czym świadczy stosunkowo niewielkie odwzorowanie całkowitej zmienności przez pierwszą metacechę – tylko w 27%, a wszystkie cztery w 69%. Potwierdza to złożona hierarchiczna klasyfikacja miast dokonana na podstawie czterech metacech zróżnicowania społecznego. Wydzielono 7 klas typologicznych miast pod względem struktury społecznej, które wyróżniają się średnimi wartościami metacech społecznych (składowe główne) względem innych miast.

Podstawowe znaczenie w zróżnicowaniu społecznym miast polskich ma status społeczno-zawodowy. Miasta z ludnością o niższym przeciętnie statusie społeczno-zawodowym są silniej wzajemnie zróżnicowane według statusu rodzinnego, zakresu marginalizacji społecznej i mobilności przestrzennej ludności. Uzyskane metacechy powielają w zasadzie wyniki uzyskiwane w studiach z ekologii czynnikowej miast polskich (Węclawowicz, 1988).

Wyższy status społeczno-zawodowy charakteryzuje miasta większe i położone przeważnie w zachodniej części kraju, miasta o tradycyjnym statusie rodzinnym są mniejsze i położone głównie na wschodzie kraju. Liczną grupę miast w województwie śląskim cechuje na ogół niższy status społeczno-zawodowy, ale jednocześnie niższy zakres marginalizacji społecznej niż miasta w innych częściach kraju, co może wskazywać zarówno na większą odporność struktur społecznych (większe skupienie kobiet na obowiązkach domowych i rodzicielskich, przy wyższych przeciętnych wynagrodzeniach mężczyzn) jak i na społeczną efektywność polityki społeczno-ekonomicznej wobec tego regionu w okresie transformacji ustrojowej. Analiza wykazała odrębność, a zarazem wyraźne zróżnicowanie społeczno-polityczne miast tego najsilniej zurbanizowanego obszaru w kraju.

Stwierdzono istotne zależności między metacechami zróżnicowania społecznego miast a podziałami politycznymi w społeczeństwie, na podstawie zachowań wyborczych w wyborach parlamentarnych. Wyodrębnione metacechy zróżnicowania społecznego miast wyraźnie nawiązują do głównych czynników (interesy grupowe, zbiorowe deprivacje oraz tradycje grupowe) wpływających na poziom poparcia dla partii politycznych, zidentyfikowanych przez J. Bartkowskiego (2003), na podstawie rozległej analizy historycznej tego problemu w Polsce. Wyznaczone metacechy zróżnicowania społecznego w największym stopniu (ponad 50% wyjaśnianej wariancji) wpływają na fre-

kwencję wyborczą oraz udział głosujących tylko na niektóre partie (PO, PSL, LPR). W tym przypadku stosunkowo wysoki wskaźnik zależności potwierdza przydatność zintegrowanych zmiennych niezależnych opisujących strukturę społeczną.

Zachowania wyborcze wykazują związki z klasami miast wyróżnionymi według struktur społecznych. Analiza potwierdziła względną stabilność preferencji wyborczych w pewnych klasach miast w przypadku PO, LPR, PSL i SRP, natomiast wykazała większe zmiany lojalności politycznej wyborców w przypadku kolejnych zwycięzców uwzględnionych wyborów parlamentarnych (SLD i PiS).

Literatura

- Bartkowski J., 2003, *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Wyd. Akad. Żak, Warszawa.
- Berezowska-Kamińska S., 2005, *Habitusowe uwarunkowania kobiecej aktywności, „Kobieta i biznes”*, 1, 1-9.
- Berry B., 1996, *Technology-sensitive urban typology, “Urban Geography”*, 17, 674-689.
- Cwalina W., 2003, *Historyczno-geograficzne uwarunkowania modeli zachowań wyborczych. Analiza porównawcza dwóch regionów Polski w kontekście wyborów prezydenckich w 2000 r.*, [w:] Kowalski M. (red.) *Przestrzeń wyborcza Polski*, PTG – IGiPZ PAN, Warszawa, 87-114.
- Domański H., 2004, *Struktura społeczna*, WN Scholar, Warszawa.
- Domański H., 2007, *Mechanizmy stratyfikacji i hierarchie społeczne* [w:] Marody M. (red.) *Wymiary życia społecznego Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa, Scholar, 67-92.
- Daszkowski J., 2004, *Dynamika ogólnych nierówności płacowych w Polsce w latach 1989-2002, „Polityka społeczna”*, 8, 1-9.
- Davies W.K.D., 1984, *Factorial ecology*, Aldershot, Gower.
- Davies W.K.D., Kim J-S, 2002, *The differentiation of Korea’s urban system* [w:] W.K.D. Davies, I.J. Townshend (red.) *Monitoring Cities: International Perspectives*, Calgary-Berlin: IGU, Commission on Monitoring Cities of Tomorrow, 73-98.
- Dobrodzicka G., 1999, *Ewolucja wartości rodzinnych*, [w:] Beskid L. (red.) *Zmiany w życiu Polaków w gospodarce rynkowej*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa, 141-158
- Giddens A., 1990, *The consequences of modernity*, Polity Press, Cambridge
- Giza-Poleszczuk A., 1998, *Rodzina i system społeczny* [w:] Marody M. (red.) *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar WN, Warszawa, 272-301.
- Grahams S., Mervin S., 1996, *Telecommunications and the city: electronic space, urban places*, Routledge, London-New York.
- Hill E.W., Brennan J.F., Wolman H.L., 1998, *What is a central city in the United States? Applying a statistical technique for developing taxonomies.* “Urban Studies” 35, 11, 1935-1969.

- Jagielski A., 1982, Społeczna i przestrzenna struktura miasta w świetle geograficznych badań miast polskich [w:] Pióro Z. (red.) *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, KiW, Warszawa, 160-190.
- Jasiewicz K., 1993, Anarchia czy pluralizm? Podziały polityczne i zachowania wyborcze w roku 1992 i 1993, [w:] Gebethner S. (red.) *Wybory parlamentarne 1991 i 1993 a Polska scena polityczna*, Warszawa, 49-72.
- Kabath E., Parysek J., 2002, Zastosowanie metod ilościowych w badaniach zakresu geografii politycznej [w:] Rogacki H. (red.) *Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, WN Bogucki, Poznań, 233-242.
- Kabath E., Rykiel Z., 2003, Metody badań w geografii wyborczej i ich wyniki [w:] Rogacki H. (red.) *Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Bogucki WN, Poznań, 143-154.
- Kitschelt H., 1992, The formation of party systems in East- Central Europe, "Politics and Society", 20 (1), 7-15.
- Kowalski M., 2003, Polaryzacja zachowań wyborczych w Polsce jako rezultat cywilizacyjnego rozdarcia kraju [w:] Kowalski M. (red.) *Przestrzeń wyborcza Polski*, PTG-IGiPZ PAN, Warszawa, 11-48.
- Lipset S.M., Rokkan S., 1967, Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction [w:] Lipset S. M., Rokkan S. (red.) *Party systems and voter alignments*, New York, Free Press, 1-64.
- Lisowski A., 2000, Miasto dualne – metafora a rzeczywistość, „Przegląd Geograficzny”, T.72, z.3, 231-247.
- Lisowski A., 2001, Zmiany struktury społecznej a struktura przestrzenna miast, [w:] I. Sagan, M. Czepczyński (red.) *Geografia społeczna wobec wyzwań współczesnego świata*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 113-120.
- Lisowski A., 2005, The Social differentiation of Polish cities, [w:] Murayama Y., D. Gu (red.) *The Cities in global perspectives. Diversity and transition*, University of Rukyoo, International Geographical Union, Tokyo, 142-152.
- Markowski R., 2007, System partyjny czy zbiorowisko partii? O stabilnym rozchwianiu polskiej polityki [w:] M. Marody (red.) *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar WN, Warszawa , 241-268.
- Matykowski R., 2002, Problemy i metody badawcze geografii wyborczej, [w:] H. Rogacki (red.) *Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, WN Bogucki, Poznań, 243-251.
- Muzioł A., 1981, Statystyczna analiza zróźnicowania warunków życia ludności w miastach wojewódzkich, „Przegląd Geograficzny”, 53, 4, 737-753.
- Okólski J., 2004, *Demografia zmiany społecznej*, Scholar WN, Warszawa.
- Parysek J., 1980, Analiza skupień jako metoda klasyfikacji w geografii [w:] Chojnicki Z. (red.) *Metody taksonomiczne w geografii*, Geografia t. 5, Oddział PAN w Poznaniu, Poznań-Warszawa, PWN, 87-99.
- Parysek J.J., Ratajczak W., 2002, Analiza składowych głównych, jej korzyści i ograniczenia z punktu widzenia badań geograficznych [w:] Rogacki H. (red.) *Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, WN Bogucki, Poznań, 61-75.

- Przybysz D., 2008, Pozycja społeczno-zawodowa a zachowania wyborcze Polaków [w:] Domański H. (red.) *Zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa, 211-245.
- Raciborski J., 1997, *Polskie wybory. Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego w latach 1989-1995*, WN Scholar Warszawa.
- Rykiel Z., 2004, Geografia wyborcza i problematyka wyborcza w Polsce, „Czasopismo Geograficzne” 75, 4, 275-296.
- Sadowski A., 1988, Białystok – procesy ruralizacji miasta [w:] B. Jałowiecki, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.) *Procesy urbanizacji i przekształcenia miast w Polsce*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa, 215-228
- Shevky E., Bell W., 1955, *Social area analysis: Theory illustrative application and computational procedures*, Stanford.
- Sobczyński M., 2000, *Zróżnicowanie przestrzenne postaw politycznych mieszkańców Łodzi*, Łódź, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sobczyński M., 2003, Kilka uwag o metodologii geografii wyborczej wielkiego miasta w Polsce [w:] Kowalski M. (red.) *Przestrzeń wyborcza Polski*, PTG- IGiPZ PAN, Warszawa, 115-130.
- Swianiewicz P., Klimska E., 2005, Społeczne i polityczne zróżnicowanie aglomeracji w Polsce – waniliowe centrum, mozaika przedmieść, „Prace i Studia Geograficzne”, 35, 45-69.
- Sztompka P., 2002, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków.
- Wasilewski J., 2006, Formowanie się nowej struktury społecznej [w:] Wasilewski J. (red.) *Współczesne społeczeństwo polskie – dynamika zmian*, WN Scholar, Warszawa, 47-102
- Weiss M.J., 2000, *The clustered world: how we live, what we buy, and what it all means about who we are*, Little, Brown and Co., Boston.
- Węclawowicz G., 1988, *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski*, Ossolineum, Wrocław.
- Węclawowicz G., 2003, *Geografia społeczna miast*, PWN, Warszawa.
- Whitefield S., 2002, Political cleavages and post-communist politics, “Annual Review of Political Science”, 5, 181-200.
- Zarycki T., 2000, Politics in the periphery; political cleavages in Poland interpreted in their historical and international context, “Europe-Asia Studies”, 52 (5), 851-873.
- Żukowski T., 1996, Spektakl na zamknięcie sezonu. Wybory w teatrze polityki, „Więź”, 81-104.

Summary

The goal of this study is to define: the major dimensions of social differentiation in the Polish towns in 2002, the classification of towns according to social structure and the relationships between the identified social dimensions and the electoral behaviour of the citizens (the general elections in 2001 and 2005). The study covers 65 Polish enjoying the status of an urban county, except Sopot.

The principal component analysis was used as the main method of obtaining basic dimensions of social differentiation in urban centres. The classes of towns were distinguished based on the hierarchical cluster analysis. The relationships between the social characteristic of urban centres and the electoral behaviour of its citizens were measured using the correlation and regression analysis.

The four principal components were distinguished: social rank, family status, social deprivation and spatial mobility. The distinguished four principal dimensions of social differentiation in towns served as dimensions for the classification of Polish urban centres. The seven basic classes of towns according to social structure were identified. Some peculiarities have been identified among different classes of towns (size, spatial distribution, administrative functions). The social dimensions affected electoral behaviour of urban dwellers in general elections. They explain 65-70 percent of total variance for the level of turnout and the voting (40-50 percent) for three political parties.